

עשרים טעמים לחיחונה

אתם יוצאי מערב /
רבי דוד בוזגלו (1903-1975)

אָפֶם יוֹצְאֵי מֵעֶרֶב. מֵאֲרוֹק אֲנֹשֵׁי אֲמוֹנָה
הִלְלוּ אֶל גְּעֵם רַב יוֹם זֶה יוֹם אֲלֵמִימוֹנָה.
אֲתָמוּל פֶּעַר אֶת לוֹעוֹ יֵם סוּף לִנְגֵד פֶּרְעָה.
עִם כָּל רִכְבּוֹ בְּנִסְעוֹ וּלְקַחֵם לֹא לְמִנָּה.
וְעִבְרֵי בְּיָו בְּתָרְיוֹ צֵאוּ יִשְׂרָאֵל עֲבָדְיוֹ.
עַתָּה נִעְרַמּוּ מִשְׁבָּרְיוֹ עַל יְדֵי רַעֲיָא מִהֶמְנָא.
וּרְכוּשׁ רוּדְפֵיּוֹ וּמוֹשְׁלֵיּוֹ שֵׁם יִשְׂרָאֵל אֶל כָּלִיו
מֵתוּף הֵיִם וְגִלְיוֹ נִפְּאוּ לֹא לְמִתְנָה.
וְשִׁמָּה עַל כָּל מִדְרָף אִישׁ אֶת רַעְהוֹ בְּרָף.
חֶבֶר תְּהִיָּה מְבוֹרָף בְּכָל חֲדָשֵׁי הַשָּׁנָה.
וּבְמֵאֲרוֹק לְדוֹר דְּוָרִים כִּכָּה יֵאֱמָרוּ הָעִבְרִיִּים.
בְּבִרְכָה לְחַבְרִים אֲרָבָח זָא כְּאִי וּלְגִינָא.
[הצלח אחי בעושר]

וּבְנֵי גִבְרֵי, נוֹזְלִיָּהֶם נִבְקָעוּ תוֹף כְּלִיָּהֶם
וְתִפֵּל שֵׁם עֲלֵיָּהֶם יִרְאֵת שׁוֹכְנוֹ מְעוֹנָה.
וּמִשְׁאוֹת עַל מִשְׁאוֹת מֵלֵאֵי כָּל טוֹב וּתְבוֹאוֹת.
הוֹבְאוּ מֵאֲרָבַע פְּאוֹת לְעֵמוֹ אֲשֶׁר קָנָה.
וְיִלִּיד עֲרַב זֶה דִּרְכּוֹ עַד עֶפְהָ תוֹף מְרוֹקוֹ
וְלִיְהִידֵים כְּעֲרַכּוֹ יִקְרִיב מִנְחָה שְׁמִנָּה.
שְׂאוֹר וְדָבֵשׁ וּתְבוֹאָה חֶלֶב פָּרָה בְּרִיָּאָה.
דָּגִים נֶעְנַע וְחֶמְאָה עִם פֶּרְחֵי בָר וְגִנָּה
שְׁמָה עֲבָרִים וְעֲבָרִים, יִחַדּוּ כָּלֵם מִסְבִּים
וְאֵת לָבָם מְטִיבִים עִם כָּלִי שִׁיר וּנְגִינָה.
וְלִבְשָׁה הָעֲבָרִיָּה תִלְבַּשֵׁת עֲרַבִּיָּה.
וְגִבְרֵי עִם אֲדָרְעֵיָא וְקִטְרֵת מֵר וּלְבוֹנָה.
וְלֹא נִכְרַ הָעֲבָרִי לְפָנֵי אֲחֵיו הַהִגְרִי.
אִם עִירוֹנֵי אוֹ כְּפָרִי רֵיחַ כָּלֵם נְכוֹנָה.
שֵׁם טְשֻׁטוֹ הַתְּחוּמִּים בְּיָו יִשְׂרָאֵל לְעַמִּים
אֲלֵמֵלָא אֲנֹשֵׁי דְעַמִּים אֲשֶׁר עַל הַמְּדִינָה.
הֵמָּה הַמְּגוּלָּים מוֹסְרִים עִמָּם לְהוֹרְגִים
כִּי לְכַתְרָם דּוֹאֲגִים לֹא לְנַפְשׁ נִעְנָה.
עֲזָבוּ רֵיבוֹת וּמְרוֹרִים לְעַד וּלְדוֹרֵי דוֹרִים
וְעַל שְׁלוֹם וְדוֹרֹרִים קְרִיאוֹת הוּי תְּחַדְדִלְנָה.¹¹⁹

סבי, מורנו לוי איש ירושלים, ששמו כבר הוזכר בספר זה, נהג לספר שבערב פסח היו צועדות נשות המשפחה אל השכנות המוסלמיות ומוסרות להן בחגיגות את כל הלחם, הקמח והחמץ שבבית. במוצאי החג, היו באות השכנות וכל בני ביתן ברוב עם, ומביאות לבני המשפחה את החמץ הראשון – לחם טרי, עוגות ועוגיות – וכולם היו סועדים יחד. שני צומתי הזמנים הללו, לפני חג הפסח ולאחריו, היו הזדמנויות למפגש שמח בין שכנים ושכנות, בני שני עמים ושתי דתות. מנהג האירוח וההתארחות בסיום הפסח קיבל בקרב קהילת יהודי מרוקו מעמד של חג ממש – המימונה. בזמן הפסח התכנסו היהודים במלאח, השכונה היהודית, והסתגרו בינם לבין עצמם. עם סיום החג, פתחו את השערים וקיבלו בשמחה את שכניהם המוסלמים.

רב הנסתר על הנגלה באשר לראשיתו של החג הזה, ולא ברור מתי החלו יהודי מרוקו לחוג אותו. השם "מימונה" מופיע לראשונה בראשית המאה השמונה-עשרה, מפיו של ר' אברהם חלפון, שפעל דווקא בלוב. אולם ייתכן שמנהגי המימונה עתיקים בהרבה מאזכור זה.

כמי שהמימונה אינה חלק מגירסתא דינקותא שלה, ניסיתי להתחקות אחרי המנהגים של המימונה, ומשיחותיי עם חבריי וחברותיי גיליתי שפע של מנהגים, ואלה שונים ממשפחה למשפחה. בין המנהגים שמעתי על הצגת דג חי בתוך קערת מים, הנחת חמישה תמרים, חמישה צמידים זהב בקערת בצק, חמש מטבעות כסף, חמישה תכשיטים יקרים, חמישה תרמילי פול עטופים בבצק, קישוט בצמחים ובפרחים והגשת מאכלי חלב וחמאה מתוקים בדבש, ריבה וסוכר, פירות יבשים, כדורי סולת ומופלטות, שהפכו בעיני רבים לסמל של המימונה. כל אלה מסמלים פוריות, שפע וברכה. יש משפחות שבהן נוהגים להצליף בחיבה בבני-הבית בענפי ירק כאות לברכה והצלחה. ברכת החג

המסורתית בערבית-יהודית מרוקאית הנאמרת לכל מי שנכנס לבית היא "תִּרְבְּחוּ וְתִסְעְדוּ", שמשמעה "שתזכו ותצליחו", "שתהיו בני מזל".

חיה הנחיחונה

טעמים רבים למימונה. ישנם עשרות הסברים למקורו של החג ולשמו. ריבוי הטעמים למימונה עשוי ללמד על כך שהחגיגה הייתה מוכרת ומושרשת, ואילו טעמיה השונים נוספו בדיעבד.¹²⁰ הסברים אחדים נובעים מן השם "מימונה" עצמו, למשל שהחג נקרא על שם האמונה, ובכך שישראל שנגאלו בניסן עתידים לזכות בגאולה לעתיד לבוא בניסן, על אף שזו מתמהמהת. המימונה, אם כן, היא ביטוי לתקוות הגאולה ולאמונה שהיא בוא תבוא. הסבר נוסף הוא שהמימונה נקראת על שמו של ר' מימון, אבי הרמב"ם או על שם הרמב"ם עצמו. היה מי שהסביר ששמועת מותו של הרמב"ם הגיעה במוצאי הפסח, ועל כן המימונה היא בבחינת סעודת הבראה לאבלים. היו שטענו שהמימונה, שנחגגת באסרו חג של פסח, משמשת כ"מלווה מלכה" של החג, מעין חגיגה נוספת והפעם גדושה בחמץ שהיה אסור בפסח, טקס מעבר שמטרתו לסייע בחזרה הדרגתית לשגרה של אחרי החג בד בבד עם הבעת התקווה לזכות לרגל הבא. הסברים אחרים מקשרים בין המימונה ובין חגיגות מקומיות של מוסלמים במרוקו, וחלקם טוענים שמקורה במסורות בְּרִיּוֹת קדם-מוסלמיות. למשל, שהמימונה נקראה על שם מימון מלך השדים, וכי החגיגה אינה אלא פיוס השד, כדי שלא יזיק לאנשים וליבול. היו שסברו שמימונה הוא שם פרטי של אישה (צורת הנקבה של מימון), אשתו של מלך האלים, שנקראה "לאלא מימונה", אלת מזל מקומית, שיש הטוענים שגם היהודים אימצו. יגאל בן-נון מביא תרגום לאחד מן השירים שנהגו החוגגים לשיר למימונה הגבירה:

הנה היא באה מימונה הגבירה
הנה היא באה מבורכת בת-מזל.
ישמח בה גדול וקטן.
מימונה מביאה שפע רב
הנה ממתקים, הנה סופגניות
הנה כוסות רבות
הנה הכוח ואורך ימים
הנה השמחה והעונג
הו מימונה הגבירה היקרה
שמשר בהירה ומרפאה
בואי אלינו כל שנה יפה וצוחקת
בואי אלינו כל שנה, מביאה ברכה.¹²¹

ממילות השיר עולה שהמימונה היא אכן נמענת נשית, אבל אין הכרח להבין שהגבירה היא דווקא שְׂדָה, שאותה יש לפייס. כך או כך, בחגיגת המימונה יש דגש נשי ובמרכזה דמות נשית. פרופ' ממון

בבית או בפארק

אחד התפקידים החשובים של חגים בכלל ושל המימונה בפרט הוא העברה בין־דורית של ידע ומורשת. ובמקרה זה בעיקר העברת ידע נשי מדור לדור. בקרב עדות רבות בישראל, ובכלל זה העדה המרוקנית, פעמים רבות דילגה העברה זו דור, והסתבות הן אלה שמלמדות את נכדותיהן. חברתי הרבה רינת צפניה, הנוהגת לקיים בביתה בכל שנה חגיגת מימונה רבת משתתפים, כותבת:

~
לפני תשע שנים נסעתי לסבתי דניז וביקשתי ממנה שתלמד אותי להכין עוגיות למימונה. "באמת!?" היא שאלה, "את רוצה לעשות מימונה?...?" ואז ישבנו אני היא והמטפלת שלה רינקו, והיא התחילה להסביר לי איך עושים מרציפן... לא הבינה מה אני לא מבינה. הסבירה איך עושים עוגיות קוקוס (היא כבר לא זכרה כמה פעמים אמרה לי לשים סוכר... אבל כמה שיותר סוכר יותר טוב...). ככה ביליתי לי יום שלם עם סבתא, דיברנו, צחקנו ולמדתי ממנה משהו מהקסם שבה [...]. כבר תשע שנים שמבחינתי אני עושה משהו מהקסם של סבתא שלי. כבר כמה שנים שבזכות המימונה שאני עושה אני זוכה לזמן איכות עם אמא שלי. אנחנו יושבות, מדברות, מכינות עוגיות וחושבות על "בית", כל אחת והבית שלה. השנה לא אזכה לספר לסבתי בטלפון על המימונה שלי... השנה היא תביט בנו מלמעלה ותשמח שהקסם שלה ממשיך אצל הנכדות שלה. תרבה ותסעדו – מימונה... הנה זה מגיע.

מתרגם את הקריאה "לילת ל-מימונה" (הלילה של המימונה) ל"הלילה של בת המזל", ובת-המזל היא הנערה שנמצא לה בן זוג. בליל המימונה נהגו משפחות רבות לסיים קשרי חיתון בין ילדיהם, וחלק מהביקורים בליל החג היו מיועדים לבית הארוסה. וכך עולה מהעדות הבאה: "אצלנו השמחה האמיתית בערב המימונה התקיימה בבית הבחורה המתארסת. אני זוכרת כשאני התארסתי, כל השכנים באו לביתנו, השולחן היה מלא כל טוב, שולחן מלכים ממש, וכל שכן הביא חסה ירוקה ובירכנו 'מזל טוב'".¹²²

מנהגים אחדים ממנהגי המימונה, למשל מאכלי המתיקה, הצגת הדגים החיים, ירידה אל המעיין וטבילת הרגליים במים, כל אלה משותפים גם לטקסי חתונה של העדה המרוקאית.

מסורות אחרות מדגישות את חלקן של הנשים שעומלות בטקסיות על הכנת עוגות ועוגיות כיד המלך, מאחסנות ומגישות אותן בליל המימונה, החגיגה היא חגיגתן. כך או כך, מרכזיותה של האישה ניכרת בחגיגת המימונה. ויש לקוות שִׁפּוֹן זה של החג יזכה לפיתוחים נוספים.

המימונה קשורה במהותה לבית שדלתותיו נפתחות לכול, ולהווייתו. לא פעם יש שהדלתות עצמן מוסרות ממש מהצירים וממשמשות שולחנות ארוכים למכרים, לשכנים ולבני המשפחה. במרוקו (וגם בקהילות אחרות, כפי שנאמר קודם לכן) ערב זה היה גם חגיגה של שכנות טובה בין יהודים למוסלמים.

במדינת ישראל הפכה המימונה בשנות השמונים לאירוע ציבורי הנחגג בפארקים בהשתתפות רבבות חוגגים. לצד הפיקניק ההמוני ושמחת ה"יחד" שהוא מעורר, נודעו האירועים בנוכחות מובלטת של פוליטיקאים. הם הקפידו להופיע באירועים אלה ולהצטלם עם מאכל החג המסורתי, מופלטה מטפטפת, ובחיוך זולג דבש. במקום חג ביתי-משפחתי הפכה המימונה במקרים רבים להפגנת כוח של עסקנים ופוליטיקאים. רבים מבני העדה המרוקנית ראו את התמורה הזאת בצער, לדידם היא הפכה את החגיגה הביתית והנינוחה למיצג פוליטי חלול. בשנים האחרונות ניכרת החזרתה של המימונה אל חיק המשפחה.

בשנים האחרונות אנו נוכחים גם בניסיונות מעניינים, למשל, עריכת חגיגות מימונה קהילתיות ואף חגיגות משותפות ליהודים ומוסלמים; חידוש האירוע שהיה סמל לחיבור בין בני שתי הדתות מטרתו להסיר את המחיצות שקמו וניצבו בין האנשים והתרבויות.

באוניברסיטת אל-אח'וואין באיפראן שבמרוקו קם לפני שנים אחדות "מועדון המימונה". מטרת חברי המועדון (שאינם יהודים) היא לחקור ולחוות את התרבות היהודית המרוקנית, וזאת מתוך הבנה שתבותם של היהודים הייתה חלק חשוב במרקם התרבותי במרוקו. על מנת להכיר את מורשתם שלהם, עליהם להכיר את מורשת היהודים שחיו בקרבם.

חג יהודי-מרוקני או חג ישראלי?

האם המימונה היא חגם של יהודי מרוקו או שעליה להיחפך לחג ישראלי כללי, שבו יאמצו כלל הישראלים את מנהגייה המסורתיים של המימונה? ניכוס החג על ידי כלל הציבור יכול מצד אחד להנכיח את ערכיו ואת סמליו, אבל מצד שני הוא עשוי לעמעם את הייחוד והמיוחדות של המימונה כחגה של העדה המרוקנית.

אולי יפה יהיה לשמור על ייחוד המימונה, כיום שבו יזמינו בני העדה המרוקנית את שכניהם ומכריהם, בני העדות השונות, לחגוג עמם, ואף ידגימו הלכה למעשה את אוירת האחוה שתיאר הפייטן ר' דוד בוזגלו בשירו שהובא לעיל, ובשורות אלה ממנו במיוחד: "שְׁמָה עֲבָרִים וְעֲרָבִים, יַחְדּוּ לָלֶם מְסָבִים. / וְאֵת לָבָם מְטִיבִים עִם פְּלִי שִׁיר וְנִגִּינָה. / וְלִבְשָׁה הָעֲבָרִיָּה תִלְבַּשֶׁת עֲרָבִיָּה". השיר שנכתב לפני ארבעים שנה לפחות יכול לשמש כמצע נבואי למציאות רצויה.

*

ולא רק במימונה המרוקנית הדברים אמורים אלא גם בחגיגה ובמנהגייהם של בני ובנות העדות השונות. כמו הַסְּהָרָה, שעולי כורדיסטן חוגגים בסוכות או באסרו חג של פסח (כמו המימונה), והסיגד (ראו עמ' 72-74), חגם של יהודי אתיופיה, שהולך ותופש מקום בתרבות הישראלית, במערכת החינוך ובחגיגות קהילתיות, ויש גם חגים שאינם קשורים ללוח השנה העברי ואינם יהודיים במקורם, שהביאו יהודים מתפוצות שונות, לדוגמה ה"נובי גוד" (מילולית: השנה החדשה), שאותה חוגגים יוצאי ברית-המועצות לשעבר בליל השנה האזרחית החדשה. חגיגה נוספת שהם הביאו עמם היא יום הניצחון על הנאצים בתשעה במאי. לאחרונה הציעו חברותיי שעלו מצפון אמריקה למסד את חגיגות חג ההודיה הנהוג בארצות-הברית גם בישראל, כמעין מימונה אמריקנית. ומה תהיה דמותם של חגי יוצאי פולין? הודו? הִיקִים? עולי עיראק? עוד חזון למועד. ייחודנו הישראלי המביא מן המזרח ומן המערב, מן הצפון ומן הדרום הוא בריבוי פְּנִיִם, ומי ייתן שפְּנִיִם אלה יהיו שוחקות תמיד.